

Idő és eszkatológia

Kivonat

Az idő, amelyet értünk és mégsem értünk: sem pontos definícióját, sem pontos mérését, sem lelki megértését nem sikerült tisztáznunk, mivel nem tudjuk kívülről szemlélni. Ha áttekintjük az időről való gondolkodás filozófiáját, sok érdekes és részlegességében igaz megoldásra találunk. A Szentírás alapján viszont közelebb kerülhetünk az idő lényegéhez, a teremtett idő jelentőségéhez ugyanúgy, mint a teremtetlen idő valóságához. Az idő megértése az Örökkévaló szempontjából nézve oldódik meg, mert aki Krisztusban van, annak örök élete van – minden időfogalom eszkatológiai értelmet nyer tehát; nem félelmet kelt az idő múlása, hanem értelmet nyer az örökkévalóság fényében.

Az idő meghatározása nem könnyű feladat. Mozgások egymáshoz rendelése, események egymásutánisága, a kozmikus rend megnyilvánulása? Ciklikus, lineáris, spirális? Melyikhez áll legközelebb a bibliai időszemlélet? A lineárishoz, mondanánk, mert amit Isten elkezdett, azt be is végzi, legyen az egyetlen ember élet-ideje, egy nép élete, vagy a világtörténelem, avagy az egész teremtettség ideje. Azonban a Bibliában is megjelenik a ciklikus idő, ahol minden önmagába tér vissza, és mire újból kezdődik, az előző már feledésbe merült, „mert nincs semmi új a nap alatt”. „Nem emlékszünk az elmúltakra, de ami ezután következik, arra sem fognak emlékezni, akik majd azután lesznek” (Préd 1,9.11). Annak ellenére, hogy alapvetően lineáris a Biblia időszemlélete, beszél *aión*ról, amely világkorszakot, de örökkévalóságot is jelent, olyan időt, amelyben Isten elkezd munkálkodni és bevégezi azt, amit elkezdett. A lineárisnak gondolt idő, a kronosz is a beteljesedésre és az örökkévalóra néz tehát. „Ki elkezdett, bevégez” – mondja Kányádi Sándor költő (*Halottak napja Bécsben*), tehát hinni kell a kezdetben, hogy a beteljesedésre várni tudjunk.

Közben telik-múlik az idő, tehát az idő megkerülhetetlen, és nem csupán azoknak, akiknek élete a szemünk láttára pereg le, hanem így van ez a nagy korszakok idejére nézve is. Az eszkatológia mostohatestvérének nevezett apokaliptika mindenkor nagy súlyt helyezett arra, hogy mikor és minek érkezett el a rendelt ideje. Van tehát rendelt idő (Préd 3,1–8), ami elkerülhetetlenül következik, de van ideje a szabadságnak, a szemlélődő, megértésre törekvő életnek, és van ideje

egy adott pillanatban megteendő cselekedetnek is. Ezt a rendelt pillanatot nevezük általában *kairosz*nak (mert a görög kifejezésnek több jelentése is van), amikor már és még meg lehet tenni valamit. Jézus a talentumok példázatában és a végidőkre vonatkozó több példázatában pontosan érzékelteti az idő, és az időben adott lehetőségek fontosságát (Mt 25,14–31, Lk 19,12–27). Adott egy nyílt végű korszak, amely csak nyílt végűnek látszik, mert akik benne vannak, nem tudják, mikor lesz vége, azt csak az tudja, aki kívül van. Az adott idő nem sok és nem kevés, hanem éppen elegendő. Ha megfigyeljük a lárvák életét, vagy a kifejlett lepke és más rovar életét, mindegyik létben annyi idő adatik nekik, amennyi szükséges. Csak látszat az, hogy egy hernyó tétlen, vagy egy lepke céltalanul röpköd. Az idő helyes eltöltése mindig pontos és célirányos.

A teremtett idő

Amikor a filozófusok és teológusok elgondolkodtak az időn, különféle meghatározásokra jutottak. Anaximandrosz anyagnak tekintette a „határtalant”, még akkor is, ha idői értelemben találkozott vele. A teremtett időt úgy gondolta el, hogy a keletkezés és pusztulás közötti rész, amelyben a létező dolgok „büntetést és jóvátételt fizetnek egymásnak jogtalanságaikért az idő elrendelése szerint”.¹ Hérakleitosz, akitől közismert az a mondás, hogy „az ugyanazon folyamokba lépőkhöz más és más vizek áramlanak”, a ciklikus időszemléletet fogadta el, ahol az ellentétek egyszerre és egymást követően is jelen vannak (ifjúság, öregkor, élet és halál). Ugyanakkor nem tekintette az állandót a változó ellentétének. A folyó, amely a víznek medret ad, állandó, de a víz változik.² Ő még nem beszél arról, hogy a folyó sem állandó, de fontos megjegyeznünk azt az állítását, hogy az állandó és a változó egymással összefüggenek.

Parmenidész már foglalkozik azzal a problémával, hogy a lét fogalma mint állandó összeütközik az idő faktoraival, a jelennel, múlttal és jövővel.³ Ha a lét állandó, akkor nem azonosítható a jelennel, amely a múlt és a jövő közötti nagyon szűk átmenet. Ha a lét fogalma a „van”, tehát a jelen kategóriájába tartozik, akkor viszont nem lehet állandó. Melisszosz tovább lépett és azt mondta: Mivel a „most” fogalmával nem lehet azonosítani a lét fogalmát, hiszen nem tisztázott,

---

¹ Anaximandrosz (Kr.e 624–546) milétoszi filozófus. Filozófia. Főszerk. Boros Gábor, Akadémia, 2007. 29.

² Hérakleitosz (Kr.e. 540–480) Filozófia, 37.

³ Parmenidész (Kr.e. 515–449) görög filozófus, aki a dél-itáliai Eleában élt.

hogy jelen idejű időtartam, vagy a múlt és jövő kiterjedés nélküli határpontja, ezért a lét állandóságát az időn kívül helyezte.⁴ A későbbiek során a filozófusok azon töprengtek, hogy az ember mint létező elválik az embertől, aki tapasztalhatóan jelen van. Platón *Phaidón*jában már a test és a lélek nem csak megkülönböztetett, de erősen dualista szemlélete okán sok esetben szemben is áll egymással, abban is, hogy az egyik időtlen létező, a másik pedig teljesen időhöz kötött.⁵ Ebből az következik, hogy az időnek konkrét kezdetet kell tulajdonítanunk. Az ókori görög filozófia gondolkodása az időről itt elakadt, mivel nem érthető, hogy ha az, ami valóságos, mozdulatlan idea, tehát isteni létező, miért kívánczogna a mozgó és véges, romlandó és mulandó anyagi, s egyúttal idői létbe. Arisztotelész *Fizikájának* VIII. könyvében az időről azt találjuk, hogy az idő nem keletkezhet és nem pusztulhat el, mert az idő léte nem bizonyítható, hiszen csak a „mozgásnak valamilyen aspektusa”. Idő és mozgás kezdet és vég nélküli, megfoghatatlan. Amit megragadhatunk az, hogy minden pillanat az előbbi és a későbbi időhöz kapcsolódik. Ma ezt így mondhatnánk: ha az idő a testek egymáshoz viszonyított helyzetének változásához kötött, akkor a föld mozgásának is már kettős aspektusa van, kezdete pedig minden körkörös mozgásnak feltételezhető, de tovább lépve az egész naprendszer elmozdul a galaxisa középpontja és a többi naprendszer relációjában, valamint a galaxis is mozog valami nagyobb rendszerben. Tehát az idő, amit ezenközben mérhetünk, valóban a mozgás valamilyen aspektusa, amely egyszerre több síkon is megmutatkozik, de éppen ezért egzakt módon nehezen megfogható.

Plótinosz kifejti az időtlen örökkévalóság fogalmát is – amelyről a görögök mint *aión*ról, *aióniótész*ről beszéltek, s a latin nyelvben az *aeternitas* kifejezéssel illetik –, de nem az örökké megújuló teremtettség folyamatát jelöli vele, hanem egy második létmódot, amit úgy értelmezhetünk, mintha az élet teljessége egyetlen örök pillanatba sűrűsödne.⁶ Mivel Plótinosz mestere Alexandriában tizenegy éven át Ammóniosz „Szakkasz” (Zsákoló) rejtélyes filozófus volt, akiről annyit tudunk, hogy vagy platonista jellegű keresztyén, vagy keresztyén jellegű platonista volt, de Órigenész is őt választotta mesteréül. Plótinosz arról is beszél, hogy a pillanatba sűrűsödő *aión*, nem zárja ki az örökkévalóság dinamikáját, hiszen az értelem is olyan, aminek időtlen mozgást tulajdoníthatunk. Órigenész hasonló rendszerben gondolkodott. Az örök világalkotás, amely egymást követő kozmoszokban nyilvánul meg, az örökkévaló Teremtőhöz kapcsolja a teremtményeket, ezáltal az

---

⁴Melisszosz (Kr. e. 5. század első felén élt szamoszi polgár).

⁵Boros: i. m. 79.

⁶Uo. 217.

időbeliség az örökkévalósághoz mint örökkévaló időbeliség kapcsolódik, azonban figyelmeztet arra, hogy nem azonos a teremtmények örökkévalósága és a Teremtőé. Az értelmes lélek pedig mint anyagtalan szubsztancia nem önmagában jó, hanem az Istenben való részesülésből következően.⁷ A János evangéliumához írt kommentárjában kiemeli, hogy az ember Jézus Krisztusnak preegzisztens lelke az egyetlen, amely nem fordult el Istentől, ezért közbenjáró lehetett Isten és ember között.⁸ Órigenész gondolatai visszaköszönnek a modern tudományos elméletekben, ahol éppen a tér-idő különös definíciójának folyományaként, és matematikai levezetéssel némely tudósok egymással párhuzamosan több kozmosz létezését feltételezik.

Augustinus a *Vallomásokban* azt kérdezi. „Mi tehát az idő? Ha senki nem kérdezi tőlem, akkor tudom. Ha azonban kérdezőnek kell megmagyaráznom, nem tudom.” Mert nem állíthatja, hogy csak a jelen az idő, hiszen a próféták azokról szóltak, amelyek még nem teljesedtek be, tehát a jövőről, a múltat pedig, a tudatossá lett jelent hordozzuk az elménkben, a lelkünkben. Ezért Augustinus úgy képzelte el, hogy az idő, „mikor a jövőből jelenné változik, valami rejtekhelyből előballag, mikor pedig jelen mivolta múlttá öregszik, megint visszabúvik.” Ha csak a napórával mérjük az idő múlását, a múlttól nincsen emlékezet, a jövőről pedig még nincsen tapasztalat. Lelkimmel mérem az időt – mondja – mert a lélek érzékeli a jelent, amely hat rá, és amely akkor is megmarad, ha múlttá lett. De olyan lélek nincsen, amellyel egyben lehetne látni a múltat, a jelent és a jövőt. Isten, aki minden időben élő lénynek a teremtője viszont független az időtől. Augustinus végül arra jut, hogy aki érti az idő titkát, dicsérje az Istent, és aki nem érti, az is dicsérje Őt.

Augustinust megelőzően már Baszileiosz és Ambrosius is azt vallották, hogy amint a körnek is van kezdete, az időnek, amely ciklikusnak látszik, a kezdetét az ég és a föld teremtéséhez köthetjük. Augustinus viszont azon kívül, hogy az idő kezdetét és a történelem kezdetét összekapcsolja, mikor az idő teremtését a negyedik teremtési naphoz, az égitestek megalkotásához rendeli, szakít az újplatonizmus ciklikus időszemléletével és a lineáris időt hangsúlyozza, amely az ember lelkében – mert lélekben mérjük az időt – mint emlékezés jelenik meg arról, ami elmúlt. A szemlélődés része a jelen, és reménységként, ennek megfelelően várakozásként jelenik meg a jövő. A történelem, ami velünk történt, történik és történni fog abban leli értelmét, „ami az időbeliség felett áll: az örök és változatlan isteni

---

⁷ Órigenész: *A Príncípiumokról* 2,9,6.

⁸ Órigenész: *Commentarii ad Johannem* 1,32.

tervben”⁹ A valódi történelem nem emberi akaratok egymásnak feszülése, hanem azzal jön létre, hogy az örökkévaló terv belép az események láncolatába, vagyis az idő üdvtörténeté lesz. Ezért Augustinus hat korszakot nevez meg, amelyben a hetedik az utolsó ítéletet követő és az örökkévalóságig terjedő idő.

A középkorban az egyház vallotta a világ időbeli kezdetét és a *creatio ex nihilo*t, a semmiből teremtést is, jóllehet ezt észérvekkel nem tudta megfelelően alátámasztani.¹⁰ Aquinói Tamás egyfelől a világ kezdetnélküliségének cáfolatával jutott el arra a gondolatra, hogy „lehetséges hinnünk a világ időbeli kezdetében”, másfelől számára Isten teremtő hatalmából következik az, hogy olyan mozgást hívjon létre, amely azelőtt nem volt.¹¹

Immanuel Kant feltételezte, hogy a világ kezdete előtt létezett már valamiféle üres idő, „hiszen a kezdet mindig feltételez valamilyen korábbi időt, s ily módon nem feltétlen, az értelem empirikus használatának törvénye pedig arra ösztökél benneteket, hogy valamilyen még korábbi időfeltétel után kérdezősködjetek”.¹² A középkori asztrofizika felfedezéseire építve a 18-19. században a fizikusok és matematikusok már abszolút térről és abszolút időről beszélnek, amelyben a véges részek végtelen halmazzá adódnak össze, de ezekből csak véges sokaságot szerkeszthetünk (Bernhard Bolzano). A relativitás elmélete tovább lépve a világot térben határtalannak tekinti, de időben mégis végesnek feltételezi. Wolfhart Pannenberg a fizikusok eredményeit teológiai szempontok szerint mérlegelve leszögezi azt, hogy „csak a kozmikus folyamat ómegájában képzelhető el a teljes folyamat fölött birtokolt szellemi hatalomnak a teljes formája”. „Ha nem az eszkatológián keresztül közelítenénk meg a kérdést, akkor csak az univerzum rendjéből értelmes alkotóra következtető teleologikus istenbizonyítás gondolati ugrása és ennek antropomorf analógiás következtetései állnának rendelkezésünkre.”¹³ Óvatosságra int azért is, mert az időről, a világ létrejöttéről alkotott fizikai modellek érvelése más síkon mozog, mint a teológiáé. Viszont a teológiának tudnia kell ezekről, a több esetben a teológiai gondolkodáshoz közelítő modellekről, mert hitünk szerint Isten teremtő munkájával foglalkoznak és feltételezésünk szerint előítéletek nélkül teszik (pl. C. F. von Weizsacker: *Die Geschichte der Natur*, 1948; J. F. Tipler: *The Omega Point as Eschaton*, 1989).

---

⁹ Boros: i. m. 303.

¹⁰ A IV. Lateráni zsinat 1215-ben ült össze és sok más döntés mellett kimondta világ időbeli kezdetét és a semmiből teremtés tanítását. Vö. DS 800; DS 3002.

¹¹ Pannenberg, Wolfhart: *Redszeres teológia* 2., 120

¹² Vö. Kant, Immanuel: *A tiszta ész kritikája*. 409.

¹³ Pannenberg: i. m. 2. 127.

A 20. század nagy filozófusa Martin Heidegger arra hívja fel a figyelmünket, hogy a létezésünk meghatározásához tartozik az idő. Arisztotelészre hivatkozva – aki az örök változást tartotta fontosnak, tehát időn az örök jelent értette, amelyben a változás létrejön –, az idő lényegét úgy határozza meg, hogy a már nem és a még nem között levő most sorozatos egymásutánja, amit alighogy megnevezünk, máris eltűnik. Azonban ami egykor volt, az ember lelkében továbbra is jelen van, akkor is jelen van és hat, ha az értelem nem emlékszik már rá. A jelen tehát kiterjed a múltra ugyanúgy, mint ahogyan előkészíti a jövőt. Nem egydimenziós, mint a lineáris idő, amit két időpont között mértünk meg, hanem három dimenzióban terjeszkedő egység, amelyben a múlt és a jövő feltételezik egymást. A végső kérdés az, hogy ki adja az időt. A jelenlét ideje „adódik”, mondja óvatosan Heidegger, de azt nem mondja meg, hogy ki adja.

A keresztyén gondolkodás azt mondja, a mi időnk, benne az a pillanat, amelyet átélünk, az esztendő, amelynek fordulójára érkezünk, a világekorszak, amelyben csak porszemnek érezzük magunkat, Isten teremtett ajándéka. A mi időnk az Örökkévaló kijelentett akaratának fényében nyeri el értelmét. Az életünk feladatához, küldetéséhez rendelt időnk van, amely nem jár le előbb, mint amennyire szükségünk van a feladat elvégzéséhez. A talentumok példázata azt mutatja, hogy minden szolga megkapta a maga talentumát, amellyel gazdálkodnia kell és megkapta az elegendő időt is, amelyben gazdálkodhat. A kérdés csupán az, hogy a kiszabott pályán, amelyet megfuttunk rendeltetett, mozdultunk-e egy napot, egy évet, egy életet előbbre. Ha nem, akkor megkérdőjelezhető a jelenlétünk, megkérdőjelezhető az, hogy élünk-e igazán, létezőnk-e egyáltalán.

Teremtetlen idő

A keresztyén gondolkodók időfelfogása – annak ellenére, hogy, mint említettük, a *Prédikátor* könyvében találkozunk a ciklikus időszemlélettel is –, a lineáris időszemlélet lett és maradt. Ezen a később honossá lett spirális időszemlélet sem változtatott. Már Augustinus világossá teszi, hogy az örökkévaló Isten a teremtéssel belép az időbe, amely mint pillanatnyi jelen ragadható meg, de értelmezhető a lélek számára ezen felül múlt és jövő értelemben is. Isten felette áll az időbeliségnek, de az idők beteljesedésével, a napok eljövételével mégis részt vesz az események láncolatában. Az Örökkévaló ideje abban ragadható meg, hogy örök tervei idői keretek között lesznek nyilvánvalóvá. Az örök jelenre utalt Jézus akkor, amikor a názáreti zsinagógában azt mondta: „Ma teljesedett be ez az írás a fületek hallatára” (Lk 4,21). Majd máskor: „Eljön az óra, és az most van, amikor nem ezen

a hegyen, nem is Jeruzsálemben imádjátok az Atyát [...], amikor az igazi imádói lélekben és igazságban imádják az Atyát” (Jn 4,21–23).¹⁴ A görög filozófia féltette az Isten fogalmát a mulandó jelennel összekapcsolni. A bibliai kijelentés Istenének örökkévalóságát nem befolyásolja az, hogy Teremtő, sem az, hogy egyszülött Fiát elküldte a világba, sem pedig az, hogy Szentlelke által a jelenben munkálkodik. A reformátorok a Szentháromságot a mennyei világhoz kötve magyarázták, de nem féltek bizonyosságot tenni arról, hogy az örök Logosz, testté lett. Jézust isteni küldetése bekapcsolta a földi történetbe. Karl Barth így fogalmaz: Jézus Krisztus azonos az ő történetével, és a története övele. Hasonlóan tanít Wolfhart Pannenberg is.¹⁵ Isten azonosul az ember idejével azért, hogy az ember is azonosulhasson Isten idejével.

Az Örökkévaló ideje

Az örökkévaló ideje a teremtett idő és a teremtetlen idő, amely átszövi a teremtett időt. Mikor Jézus arról beszél, hogy nem jött el az ő ideje (órája), akkor erre a különleges metszéspontra utal (Jn 2,4). Még egyértelműbb Jézus válasza, amikor testvérei sürgetik, hogy mutassa meg magát a világnak: „Az én időm (kairosz) még nincs itt, nektek azonban minden idő (kairosz) alkalmas” (Jn 7,6). A *kairosz* mint időfogalom sokféle jelentéssel fordul elő a Szentírásban. Korszakot átfogó időt is jelenthet, de leginkább azt az alkalmas pillanatot jelöli, amelyben valamit már és még meg lehet tenni. Amikor azonban az Örökkévaló ideje metszi a földi időt, akkor nem arra esik a hangsúly, hogy ez az alkalmas pillanat, vagy egy korszak kezdete, hanem arra, hogy megjelent az Isten üdvözítő kegyelme (Tit 2,11). Nem arra esik a hangsúly, hogyan vet véget a Messiás a Római Birodalomnak, és hogyan ítéli meg annak vámszedőit, hanem erre: „az Emberfia azért jött, hogy megkeresse és megtartsa az elveszettet” (Lk 19,10), „mert úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen” (Jn 3,16). Jézusnak a mennyek országáról szóló példázatai természetesen időket is meghatároznak. Aratás ideje, kairosza, jelenti azokat a napokat, amikor már lehet aratni és még lehet aratni (Mt 13,30). A példázat magyarázatában azonban Jézus arra utal, hogy ez az idő a világ végének eljöttével egy lezáruló és az örökkévalóság

---

¹⁴ Az evangéliumokban a *szémerón* és a *hóra* szavakat találjuk, mindkettő a jelenvaló időt fejezi ki.

¹⁵ Karl Barth: *Die kirchliche Dogmatik*. III/2, 44§ Zollikon–Zürich, 1948. 65. Hasonlóan kiemeli Jézus történetiségét Rendszeres teológiájában Wolfhart Panneneberg is.

felé megnyíló *aión*, Istentől rendelt világekorszak idejével azonos. Amikor viszont a tanítványok kíváncsian érdeklődnek arról, hogy Jézus a feltámadása után, még ebben az időben (*kronosz*) állítja-e helyre Izráel országát, leintve őket így válaszol: „Nem a ti dolgotok, hogy olyan időkről (*kronosz*) és alkalmakról (*kairosz*) tudjatok, amelyeket az Atya a maga hatalmába helyezett” (ApCsel 1,7). Tehát mialatt a *kronoszt* mérő homokszemek lepereregnek, mi az Örökkévaló idejére figyelünk, arra, hogy a dicsőségben visszatérő Jézus minket abban a munkában találjon, amelybe beállított (Lk12,43).

Az örökkévalóság ideje

Az Örökkévaló idejét nem fürkészheti ki az ember, csak annyit és azt tudja róla, amennyit Ő megjelentett. Jézus megjelenését megelőzően Keresztelő János Isten Lelkétől indítva bejelentette, hogy elközelgetett az Isten országa (Mt 3,2). Jézus a messiási szolgálatát szintén azzal kezdte, hogy bejárva Galilea zsinagógáit, „hirdette a mennyek országának evangéliumát, és gyógyított mindenféle betegséget és erőtlenséget a nép körében” (Mt 4,12; 23,11). A példázatait Jézus azért mondja el, hogy az Isten országának titkaira tanítson (Lk 8,1;9,2). A kicsiny kezdet hatalmassá fog növekedni, az Isten uralkodása ki fog teljesedni (Dán 2,36–44). A Messiás megjelenése már Isten királyi uralmának kezdetét jelenti (Mt 3,10; 16,16). „Az Isten országa nem úgy jön el, hogy az ember azt előre kiszámíthatná. Azt sem mondhatják: Íme itt, vagy íme, ott van. Mert az Isten országa közöttetek van” (Lk 17,20–21). Ezzel a gonosz uralmának ideje megpecsételődött (Mt 12,28; Lk 11,20), a fölötte kimondott ítélet elkezdődött (Jn 5,22,27; 9,39; 12,31; 16,8; 1Kor 2,8). A tanítványok közösségének, az egyháznak a feladata az, hogy hirdesse a Krisztus evangéliumát minden embernek, ezzel készítve elő az Úr visszajövetelét. Az örökkévalóság ideje számunkra akkor kezdődik el, amikor az örök evangéliumot, Jézus Krisztust az életünkbe befogadjuk. A keresztyén élet megszentelődésének folyamata már az örökkévalósághoz köt bennünket. Jézus azt mondja: „Én vagyok a feltámadás és az élet, aki hisz énbenem, ha meghal is él, és aki él és hisz énbenem, az nem hal meg soha” (Jn 11,25).

A vég története a történelem vége

A keresztyénség helyesen tette azt, hogy az időszámítást (még ha utólagosan és pontatlanul is) Jézus Krisztus megszületésével kezdte el. Mert mindennek kezdete és vége, alfája és ómegája Krisztus. Azzal, hogy ú megjelent, az Örökké-

való ideje lépett a történelembe. A reformátorok direkt módon nem foglalkoztak az idő és eszkatológia kérdésével, jóllehet Luther értelmezi az időt; a reformátorok elsősorban a sürgős kérdésekkel voltak kénytelenek foglalkozni, mint a *status intermedius*, a purgatórium, az ezeréves birodalom. Természetesen szóltak a feltámadott Krisztus visszajöveteléről, az üdvösség reménységéről, az új ég és új föld váradalmáról, de nem engedtek a kísértésnek, hogy ítélkezővé, vagy rajongóvá váljanak, miközben a Szentírás kijelentését akarják megérteni. A Heidelbergi Káté az egyházzól kérdezve az individuális hit reménységét fogalmazza meg, amikor kijelenti, személyes hitem az, hogy Krisztus anyaszentegyházának élő tagja vagyok és örökké az is maradok. A református teológiai gondolkodás később is inkább foglalkozott a keresztyén reménység megfogalmazásával, mint a vég történetének elemzésével. Tavaszy Sándor így fogalmazott: „A hit a jövőre néző reménység, amelynél fogva az ember képes a jelenvaló elmúló valóságon túl a jövő dicsőséges valóságán csüggeni.”¹⁶ Utolsó idő minden idő, amelyben Isten akarata áttöri az emberi jelent. „A hit mint reménység vallja, hogy Istennek a Krisztusban megjelent tökéletes akarata és dicsőségének teljessége felett nincs ereje és hatalma az időnek, ellenkezőleg, Isten szent és tökéletes akarata végleges és örök ítélet minden idői lét és korlát felett.”¹⁷ A történetteológia elutasítása ez, mert minden történet, amely nem részese Krisztus történetének, isteni ítélet alatt van. „Isten kiválasztottai hittel várják és reménységben máris birtokolják azt az idői korlátokon túl levő pontot, amelyen a Krisztus elrejtett királysága napfényre jön.”¹⁸ Az emberiség története mégsem az abszurdítások vagy az ősbűn különféle megnyilvánulásainak története, hanem Isten országa növekedésének ideje, a beteljesedést várók reménységének ideje. „A teremtett világ ugyanis hiábavalóságnak vettetett alá, nem önként, hanem annak akaratából, aki alávetette, mégpedig azzal a reménységgel, hogy a teremtett világ maga is meg fog szabadulni a romlandóság szolgaságából Isten gyermekeinek dicsőséges szabadságára” (Róm 8,20). Az egyház korszaka a történelemben arról beszél, hogy a vég közel jött, itt van, a világ már megítéltetett, de a vég még nincsen itt, mert Krisztus visszajövetelét még várjuk. Nem a jelen határozza meg a jövőt, hanem a jövő határozza meg a jelent. „Isten Igéjének fényében minden a meghatározott végre irányul, mindent onnan rendeznek el és formálnak, és mindent csak onnan érthetünk meg.”¹⁹ Ebben az

---

¹⁶Dr. Tavaszzy Sándor: *Református keresztyén dogmatika*. Kolozsvár, 2006, 323.

¹⁷Tavaszy S.: i. m. 324.

¹⁸Tavaszy S.: i. m. 325.

¹⁹M. Eugene Osterhaven: *Az egyház hite*. 251. Idézet Arnold Albert van Ruler: *Vervulling van de Wet*. Nijkerk, 1947. 40,48

értelemben a múltat és a jelent a jövő felől kell értelmeznünk. „Istennek abban a cselekvésében mozgunk, amelyet csak a végéről nézve érthetünk meg” – mondja A. A. van Ruler. A teremtés óta minden egy végső pontnak a vonzásában történik, ez a végső pont pedig Jézus Krisztus királyi uralma, amely egyúttal kezdőpont is, vagyis idői értelemben nehezen értelmezhető. Van Ruler gondolatai nagy hatással voltak Jürgen Moltmann és Wolfhart Pannenberg teológiájára.

A cél-idő vonzásában él az egyház. A jelen mindig a beteljesülés egy pontja, részlete. Pannenberg arról beszél, hogy Isten jön, mi pedig megyünk felé. Ez a történelem. Természetesen ez a gondolkodás már megelőlegezett, anticipált eszkatológia. Az egyház ebben a gondolkodási rendben Isten eszköze. Isten használja arra, hogy meggyőzze a világot, azaz az Úrhoz vezesse. Így az egyház léte, jelenléte, használatra való készenléte és nem különleges aktivitása a misszió.²⁰ Azért fontos ezt hangsúlyoznunk, mert Krisztus a történelem végén, az időnek teljességében (a *kronosz plérómájában*) jött el, a törvény érvényessége alatt, hogy megváltson, hogy a történelem végső mértéke legyen (Gal 4,4–5). Krisztus jelenlétének abszolút voltában az idő, benne az egyház és a világ története, nem több és nem kevesebb az események sorrendiségénél. Sok teológus, kimondva vagy kimondatlanul, a végső időt Isten dekrétumaival hozza kapcsolatba. Isten „rendelt egy napot (*hémera*), amelyen igazságos ítéletet mond majd az egész földkerekség fölött egy férfi által, akit erre kiválasztott, akiről bizonytságot adott mindenki előtt, hogy feltámasztotta a halálból” (ApCsel 17,31). „Eszerint tehát a kezdet és a vég egyformán a Szentháromság-Isten kezében van és Általa megy végbe. E két pont közötti utat az örök isteni dekrétum végrehajtása képezi, tehát a vég az a nagy cél, amelybe fut minden és amelyben megvilágosodik minden végső titok. Amint a nagy kezdetet az Atya-Isten a Krisztus által vitte véghez és a Szentlélek által teljesítette be, úgy a vég is a Krisztus dicsőséges visszajövetelével megy végbe, és minden dolognak a középpontjában Krisztus áll, hogy aztán a három isteni személy egy Isten egységében legyen minden mindenkiben.”²¹

---

²⁰ Vö. A. A. van Ruler: *Theologie van het Apostolat*. Callenbach, Nijkerk, 1954, 20.

²¹ Tavasz Sándor: *Református keresztyén dogmatika*. Kolozsvár, 2006, 324–425.